

Causal Cultural Factors of Social Security from the Perspective of the Holy Quran¹

Mohammad Bahrami

Assistant Professor, Department of Quran and Social Studies, Islamic
Sciences and Culture Academy, Qom, Iran.

Email: m.bahrami@isca.ac.ir

Abstract

This study aims to examine the causal factors of social security from the perspective of the Holy Quran by analyzing its verses and extracting concepts related to this subject. Using an analytical-exegetical method and qualitative content analysis, the causal factors were categorized into four main groups: cultural and cognitive, social and communicational, religious and divine, and structural and migratory. This research focuses on cultural causal factors. The results show that concepts such as *taqwa* (piety), justice, fulfilling covenants, and divine will are among the important causal and cultural factors that play a significant role in shaping social security. In contrast, other cultural causal factors such as rumor-mongering, prejudice, and stubbornness can undermine social security. Unlike Western theories such as the Copenhagen School, which emphasize external and structural factors, this research is grounded in religious foundations and moral values. The findings of this study can serve as a basis for future research aimed at indigenizing social security theories based on religious teachings.

Keywords

Social security, cultural factors, group identity, education, Quran.

1. Bahrami, M. (2023). Causal cultural factors of social security from the perspective of the Holy Quran. *Journal of Jurisprudence and Politics*, 4(8), pp. 69-99.

<https://doi.org/10.22081/IJP.2025.72080.1077>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). ***Type of article:** Specialized

▣ **Received:** 2025/06/08 • **Revised:** 2025/06/16 • **Accepted:** 2025/09/16 • **Published online:** 2025/10/13

الأسباب الثقافية للأمن الاجتماعي من منظور القرآن الكريم^۱

محمد بهرامي ID

أستاذ مساعد، قسم القرآن الكريم والدراسات الاجتماعية، المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران
Email: m.bahrami@isca.ac.ir

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى دراسة أسباب الأمن الاجتماعي الثقافية من منظور القرآن الكريم. ولتحقيق ذلك، تم تحليل آيات القرآن الكريم وتحديد المفاهيم ذات الصلة. وباستخدام المنهج التحليلي التفسيري وتحليل المحتوى النوعي، صُنفت الأسباب إلى أربع فئات رئيسية: العوامل الثقافية والنفسية، والعوامل الاجتماعية والعلائقية، والعوامل الدينية والإلهية، والعوامل الهيكلية وعوامل الهجرة. وتناقش هذه الدراسة الأسباب الثقافية وتدرسها. تُظهر نتائج هذه الدراسة أن مفاهيم مثل التقوى والعدل والوفاء بالوعد والمشيئة الإلهية أسباب ثقافية مهمة تلعب دوراً هاماً في تشكيل الأمن الاجتماعي. في المقابل، يمكن لأسباب ثقافية أخرى، مثل نشر الشائعات والتحيز والعناد أن يؤدي إلى تقويض الأمن الاجتماعي. على عكس النظريات الغربية، مثل مدرسة كوبنهاغن، التي تركز على العوامل الخارجية والبنوية، يستند هذا البحث إلى المبادئ الدينية والقيم الأخلاقية. ويمكن أن تُشكل نتائج هذا البحث أساساً لبحوث المستقبل حول توطين نظريات الأمن الاجتماعي استناداً إلى التعاليم الدينية.

الكلمات المفتاحية

الأمن الاجتماعي، الأسباب الثقافية، الهوية الجماعية، التعليم، القرآن الكريم.

١. **الاستناد إلى هذه المقالة:** بهرامي، محمد. الأسباب الثقافية للأمن الاجتماعي من منظور القرآن الكريم. الفكر والسياسة، ۴(۸)، صص. ۶۹-۹۹.

<https://doi.org/10.22081/IJP.2025.72080.1077>

□ نوع المقال: بحثية محكمة؛ الناشر: مكتب الإعلام الإسلامي في حوزة قم (المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران) © المؤلفون

□ تاريخ الإستلام: ۲۰۲۵/۰۶/۰۸ • تاريخ التعديل: ۲۰۲۵/۰۶/۱۶ • تاريخ القبول: ۲۰۲۵/۰۹/۱۶ • تاريخ الإصدار: ۲۰۲۵/۱۰/۱۳

عوامل علی فرهنگی امنیت اجتماعی از منظر قرآن کریم^۱

محمد بهرامی

استادیار، گروه قرآن و مطالعات اجتماعی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران،
Email: m.bahrami@isca.ac.ir

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی عوامل علی امنیت اجتماعی از منظر قرآن کریم، به تحلیل آیات قرآن و استخراج مفاهیم مرتبط با این موضوع پرداخته است. با استفاده از روش تحلیلی-تفسیری و تحلیل محتوای کیفی، عوامل علی در چهار دسته اصلی شامل عوامل فرهنگی و ذهنی، اجتماعی و ارتباطی، دینی و الهی، و ساختاری و مهاجرتی دسته‌بندی شده‌اند که در این پژوهش عوامل علی فرهنگی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. نتایج نشان می‌دهد که مفاهیمی مانند تقوا، عدالت، وفای به عهد و اراده الهی از عوامل مهم علی فرهنگی هستند و نقش مهمی در شکل‌گیری امنیت اجتماعی ایفا می‌کنند. در مقابل، عواملی علی فرهنگی دیگری مانند شایعه‌سازی، تعصب و لجاجت می‌توانند امنیت اجتماعی را تضعیف کنند. این پژوهش برخلاف نظریه‌های غربی مانند مکتب کپنهاک که بر عوامل بیرونی و ساختاری تأکید دارند، بر پایه‌های دینی و ارزش‌های اخلاقی استوار است. یافته‌های این تحقیق می‌تواند به عنوان پایه‌ای برای تحقیقات آینده در جهت بومی‌سازی نظریه‌های امنیت اجتماعی براساس آموزه‌های دینی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها

امنیت اجتماعی، عوامل فرهنگی، هویت گروهی، آموزش، قرآن.

۱. **استناد به این مقاله:** بهرامی، محمد. (۱۴۰۲). عوامل علی فرهنگی امنیت اجتماعی از منظر قرآن کریم، فقه و سیاست، ۴(۸)، صص ۶۹-۹۹.

<https://doi.org/10.22081/IJP.2025.72080.1077>

□ نوع مقاله: تخصصی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۲۶ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۲۱

مقدمه

امنیت اجتماعی یکی از موضوعات نوپدید در مطالعات اجتماعی و امنیتی است که بررسی ابعاد گوناگون آن، از جمله عوامل علّی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها، برای تدوین یک مدل پارادایمی جامع ضرورت دارد. با این حال، پرداختن به تمامی این عوامل در یک مقاله امکان‌پذیر نیست. از این رو، پژوهش حاضر تنها بر عوامل علّی فرهنگی امنیت اجتماعی از منظر قرآن کریم تمرکز دارد و در پی تبیین تأثیرگذاری این عوامل در تحقق امنیت اجتماعی در چارچوب اسلامی است.

امنیت اجتماعی در اندیشه اسلامی، افزون بر حفظ انسجام و هویت گروهی، بر مصونیت از تهدیدهای فرهنگی و اخلاقی نیز تأکید دارد. در این راستا، قرآن کریم عوامل فرهنگی را به‌عنوان یکی از مبانی اساسی امنیت اجتماعی معرفی می‌کند. این عوامل شامل آموزش و آگاهی‌بخشی، نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی، پاسخ‌گویی به شبهات و پایبندی به اصول دینی است که هر یک اثرگذاری درخشان در تقویت بنیان‌های اجتماعی و پیشگیری از تهدیدهای هویتی دارند.

بررسی آموزه‌های قرآنی نشان می‌دهد که امنیت اجتماعی زمانی تحقق می‌یابد که ارزش‌های فرهنگی و دینی در جامعه نهادینه شوند. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که عوامل علّی فرهنگی امنیت اجتماعی در قرآن کدام‌اند؟ و چگونه به تقویت ثبات اجتماعی کمک می‌کنند؟ یافته‌های پژوهش پیش‌رو به فهم بهتر سازوکارهای قرآنی امنیت اجتماعی و بومی‌سازی نظریه آن در چارچوب اندیشه اسلامی کمک می‌کند.

۱. پیشینه

مطالعات امنیت اجتماعی عمدتاً در دو چارچوب نظری انجام گرفته است: در چارچوب نظری غربی به خصوص نظریه مکتب کپنهاگ و دیدگاه بوزان، امنیت اجتماعی توانایی یک گروه در حفظ هویت خویش در برابر تهدیدات داخلی و خارجی تعریف می‌شود و با امنیت سیاسی تفاوت دارد (بوزان، ۱۳۹۵ ص ۱۹۱). هویت «برداشتی که

همبودها و افراد از خودشان دارند و آنها را به عنوان اعضای یک جمع همبسته مشخص می‌سازد» معرفی می‌گردد (بوزان، ۱۳۹۵ ص ۱۹۲) و امنیت اجتماعی بیشتر به نقش دولت‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و ساختارهای قدرت وابسته است (بوزان، ۱۳۹۰، صص ۱۴۷-۱۴۸).

دیدگاه‌های اسلامی که بر مبانی قرآنی و ارزش‌های دینی در حفظ امنیت اجتماعی تأکید دارند. با این حال، در جهان اسلام، تحقیقات انجام شده بیشتر به ابعاد کلی امنیت در قرآن پرداخته‌اند و تاکنون پژوهشی جامع که به صورت مستقیم عوامل علی فرهنگی امنیت اجتماعی را براساس آموزه‌های قرآنی تحلیل کند، ارائه نشده است.

نوآوری پژوهش حاضر در آن است که برای نخستین بار، عوامل فرهنگی به عنوان عوامل علی امنیت اجتماعی در چارچوب قرآنی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده است که امنیت اجتماعی در جوامع اسلامی، افزون بر سیاست‌گذاری‌های کلان، نیازمند فرهنگ‌سازی درونی و التزام به ارزش‌های اخلاقی است. این پژوهش، برخلاف دیدگاه‌های رایج، امنیت اجتماعی را نه تنها به عنوان واکنشی در برابر تهدیدات، بلکه به عنوان فرایندی فعال و برخاسته از هویت فرهنگی و دینی جامعه مورد تحلیل قرار می‌دهد.

۲. روش پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت، کیفی و از نظر هدف، بنیادی است. روش مورد استفاده در این تحقیق، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استنباطی است که در آن، آیات قرآن کریم درباره امنیت اجتماعی و عوامل فرهنگی بررسی و تفسیر شده‌اند. گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای انجام گرفته و منابعی همچون قرآن، تفاسیر اسلامی، کتب و مقالات مرتبط با امنیت اجتماعی و مطالعات فرهنگی بررسی شده‌اند. برای تحلیل داده‌ها، از روش نظریه پردازی داده بنیاد (Grounded Theory) جهت استخراج و دسته بندی مولفه‌های فرهنگی موثر بر امنیت اجتماعی از دل آیات قرآن استفاده شده است.

به منظور افزایش اعتبار پژوهش، روش تحلیل تطبیقی میان تفاسیر مختلف به کار

گرفته شده است و دیدگاه‌های مفسران درباره آیات مرتبط با امنیت اجتماعی بررسی شده‌اند. در نهایت، یافته‌های پژوهش به گونه‌ای ارائه شده است که بتوان از آنها برای بومی‌سازی نظریه امنیت اجتماعی در چارچوب اندیشه اسلامی بهره برد.

۳. مفهوم شناسی

در این پژوهش سه مفهوم کلیدی، امنیت اجتماعی، عوامل فرهنگی و هویت گروهی نیازمند تبیین دقیق است:

۱-۳. امنیت اجتماعی

امنیت اجتماعی یا امنیت جامعه‌گانی (بوزان، ۱۳۹۵، ص ۱۹۴)، مفهومی است که نخستین بار توسط باری بوزان در کتاب مردم، دولت‌ها و هراس مطرح شد و به قابلیت حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی با شرایط قابل قبولی از تحول اشاره دارد (بوزان، ۱۳۹۰، صص ۳۴-۳۵؛ بوزان، ۱۳۹۵، ص ۲۵؛ نویدنیا، ۱۳۸۸، ص ۱۸۲ و ۲۰۵). در این چارچوب، امنیت اجتماعی به معنای توانایی یک جامعه در حفظ هویت گروهی و مقابله با تهدیدهایی است که این هویت را به چالش می‌کشند.

۲-۳. هویت گروهی

هویت در لغت به معنای هستی، ذات، شخصیت و وجود است و اصطلاح هویت گروهی به احساس تعلق و وابستگی یک گروه اجتماعی به قوم، نژاد، مذهب، فرهنگ و ارزش‌های مشترک اشاره دارد (رهبری، ۱۳۸۸، ص ۱۶؛ علی الطایی، ۱۳۷۸، ص ۱۳۹). در نظریه بوزان، امنیت اجتماعی ارتباط مستقیمی با هویت گروهی دارد، به گونه‌ای که هرگونه تهدید هویت، امنیت اجتماعی را نیز تهدید می‌کند.

۳-۳. عوامل علی فرهنگی

فرهنگ مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، هنجارها، آداب و رسوم و شیوه‌های زندگی

یک گروه اجتماعی است که نقش کلیدی در شکل‌گیری هویت گروهی و امنیت اجتماعی دارد. در نظریه‌های اجتماعی، فرهنگ به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر امنیت اجتماعی شناخته شده است (گیدنز، ۱۳۹۸، صص ۶۲-۶۴؛ خانی، ۱۳۸۳، صص ۲۰۰-۲۰۶).

۴. تحلیل عوامل علی فرهنگی موثر بر امنیت اجتماعی

در چارچوب نظریه داده‌بنیاد و مدل پارادایمی اشتراوس و کوربین، عوامل علی به شرایط و زمینه‌هایی اطلاق می‌شود که منشأ شکل‌گیری یک پدیده هستند. بر این اساس، در این بخش به تحلیل عوامل فرهنگی به‌عنوان عوامل علی مؤثر بر امنیت اجتماعی از منظر قرآن پرداخته می‌شود.

عوامل فرهنگی از مهمترین عوامل علی مستقیم در شکل‌گیری هویت‌گرایی و در پی آن، تأمین امنیت اجتماعی به شمار می‌روند. این عوامل، با تأثیرگذاری بر نگرش‌ها، باورها و ارزش‌های مشترک، زمینه‌ساز انسجام اجتماعی و افزایش توان گروه در حفظ هویت خود در برابر تهدیدها هستند. برخی از مهمترین عوامل فرهنگی که نقش اساسی در این فرایند دارند، عبارتند از:

۴-۱. آموزش و آگاهی بخشی

آموزش و آگاهی‌بخشی، یکی از مؤثرترین عوامل علی فرهنگی در ایجاد و تثبیت امنیت اجتماعی است. این عامل، هم در سطح فردی و هم در سطح گروهی، نقش کلیدی در ارتقای شناخت نسبت به هویت گروهی و ارزش‌های بنیادین ایفا می‌کند. در سطح فردی، آموزش باعث افزایش درک و آگاهی افراد از جایگاه خود در ساختار اجتماعی و فرهنگی می‌شود و در سطح گروهی، زمینه‌ساز تقویت هویت‌گرایی و انسجام اجتماعی خواهد بود.

آموزش و آگاهی‌بخشی در تحقق امنیت اجتماعی، متکی بر مجموعه‌ای از مؤلفه‌های فرهنگی جزئی‌تر است که هر یک به نحوی در تثبیت و تقویت هویت

گروهی نقش دارند. برخی از مهمترین این مؤلفه‌ها عبارتند از:

۴-۱-۱. آموزش و تربیت

یکی از مؤلفه‌های اساسی در آموزش و آگاهی‌بخشی، آموزش و تربیت است. این مؤلفه، از طریق نهادهایی همچون مدارس، مراکز دینی و آموزشی، نقشی اساسی در شکل‌دهی به هویت فردی و گروهی ایفا می‌کند. قرآن کریم نیز بر اهمیت تربیت صحیح و هدایت آگاهانه تأکید دارد و آموزش را نه تنها عاملی برای رشد فردی، بلکه زیربنای پیشرفت فرهنگی، انسجام اجتماعی و تأمین امنیت جامعه معرفی می‌کند.

آموزش به‌عنوان یک عامل علی فرهنگی، از شیوه‌های گوناگونی در تقویت هویت‌گرایی و در نتیجه تحکیم امنیت اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کند که شماری از مهمترین آنها عبارتند از:

۴-۱-۱. خانواده

خانواده، نخستین نهاد اجتماعی است که در شکل‌دهی به هویت فردی و گروهی نقش اساسی ایفا می‌کند. این نهاد، از طریق تربیت صحیح و آموزش مستمر، زمینه‌ساز تقویت هویت گروهی، تعبد به ارزش‌های اسلامی و انسجام اجتماعی می‌شود. والدین و سایر اعضای خانواده، با استفاده از روش‌هایی چون تمثیل، بحث و گفتگو و آموزش عملی، می‌توانند ارزش‌های گروهی را به فرزندان منتقل کرده و آنها را به هویت‌گرایی پایبند سازند.

نقش تربیتی خانواده در قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته است. برای نمونه از نقش خانواده به‌عنوان یکی از مصادیق سرزمین پاک در بستر سازی پرورش ارزش‌های الهی سخن گفته شده است: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَأَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ» (اعراف، ۵۸)، فرزندان خانواده به‌عنوان زینت زندگی خوانده می‌شوند: «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (الکف، ۴۶)، خانواده ملزم به

آشناسازی فرزندان با عناصر هویتی اسلام و امر به آنها هستند: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» (طه، ۱۳۲) و باید در حفظ و دور نگهداشتن فرزندان از هویت‌های غیر اسلامی از هیچ تلاشی فروگذار نکنند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (التحریم، ۶).

قرآن کریم، پیامبران را به عنوان الگوی تربیت خانوادگی معرفی کرده است. برای نمونه حضرت ابراهیم علیه السلام، فرزندان خود را به حفظ هویت ایمانی و دوری از هویت‌های بیگانه سفارش می‌کند: «وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ» (البقرة، ۱۳۲).

حضرت اسماعیل علیه السلام فرزندان خود را به اقامه نماز و پرداخت زکات توصیه می‌کند: «وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» (مریم، ۵۵).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در تفسیر آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ...»، امر به معروف و نهی از منکر را مصداق صیانت از خانواده دانسته است.

همچنین، نمونه‌های قرآنی نشان می‌دهند که فرزندان نیز وظیفه تأمین امنیت خانوادگی و گروهی را بر عهده دارند. حضرت یوسف علیه السلام به خانواده خویش که در معرض تهدید فرعون بودند، تضمین امنیتی می‌دهد و آنان را در مصر در امنیت معرفی می‌کند: «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» (یوسف، ۹۹).

افزون بر آیات قرآن، روایات و سیره اهل بیت علیهم السلام نیز بر نقش آموزشی و تربیتی خانواده در تحکیم هویت اسلامی تأکید دارند. برای نمونه امام علی علیه السلام، آموزش امام حسن علیه السلام را شخصاً بر عهده می‌گیرد و او را با عناصر هویت اسلامی، قرآن، تأویل قرآن، اصول، احکام و نقد شبهات مخالفان آشنا می‌سازد: «وَأَنْ أُبْتَدِئَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَتَأْوِيلِهِ وَشَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَأَحْكَامِهِ وَحَلَالِهِ وَحَرَامِهِ، لَا أُجَاوِزُ ذَلِكَ بِكَ إِلَّا إِلَى غَيْرِهِ، ثُمَّ أَشْفَقْتُ أَنْ يَلْتَبَسَ عَلَيْكَ مَا اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهِ مِنْ أَهْوَائِهِمْ وَآرَائِهِمْ...» (نهج البلاغه، ۱۳۸۷، ص ۳۹۴).

امام صادق علیه السلام نیز تأکید دارد که آشنایی فرزندان با سخنان اهل بیت علیهم السلام، موجب استواری هویت و امنیت اجتماعی آنان می‌شود: «بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُزْحَجَةُ». همچنین، بر آموزش قرآن به فرزندان به‌عنوان یکی از عناصر هویتی مهم در خانواده تأکید شده است: «علموا أولادكم يس، فإنها ریحانة القرآن» (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۶۷۷؛ نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۴ ص ۳۲۵). «علموا أولادكم الصلاة لسبع» (واسطی، بی‌تا، ص ۳۴۱).

امام سجاد علیه السلام نیز والدین را مسئول آموزش و تربیت عناصر هویتی اسلام و کمک به حفظ آن می‌داند: «فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّكَ مِنْكَ، وَمُضَافُ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَشَرِّهِ...» (صدوق، ۱۴۱۷ق، ص ۴۵۴؛ صدوق، ۱۴۰۳ق، ۵۶۸؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲۳، ص ۱۳۸۱).

۴-۱-۲. رسانه‌ها

رسانه‌ها به‌عنوان یکی از متولیان اصلی آموزش و آگاهی‌بخشی، نقش اساسی در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی ایفا می‌کنند. در دنیای امروز، رسانه‌ها تنها ابزار انتقال اطلاعات نیستند، بلکه با جهت‌دهی به افکار عمومی، ترویج ارزش‌های فرهنگی، و مدیریت گفتمان‌های اجتماعی، نقشی بی‌بدیل در هویت‌سازی و تقویت انسجام اجتماعی دارند. رسانه‌ها به‌عنوان یک عامل علی فرهنگی، با ایجاد نظام‌های فکری و ارزشی، افزایش آگاهی عمومی، و انتقال عناصر هویتی، می‌توانند زمینه را برای تقویت هویت گروهی و در نتیجه تحکیم امنیت اجتماعی فراهم سازند.

۵. نگاه قرآن به نقش رسانه در هویت‌سازی و امنیت اجتماعی

از منظر قرآن کریم، رسانه‌ها مسئولیت بزرگی در انتقال صحیح پیام‌ها، آگاهی‌بخشی به جامعه، و حفاظت از هویت ایمانی و فرهنگی بر عهده دارند. آیات قرآن بر نقش رسانه در آموزش، مقابله با تهدیدهای هویتی، و ترویج ارزش‌های الهی تأکید کرده و آن را ابزاری مؤثر برای حفظ هویت اسلامی و تقویت بنیان‌های فرهنگی جامعه معرفی می‌کنند.

۵-۱. قرآن به عنوان رسانه هویت ساز

قرآن کریم، کامل ترین رسانه الهی است که نه تنها پیام خداوند را به انسان ها می رساند، بلکه در مقام هدایتگری فعال، ارزش های بنیادین هویتی را نیز آموزش می دهد و از تحریف و انحراف فکری جلوگیری می کند. قرآن در معرفی خود به عنوان رسانه هدایتگر، می فرماید: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْقُرْآنِ» (البقرة، ۱۸۵). «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَمْ نُشْرِكْ بِرَبِّنَا أَحَدًا» (الجن، ۱-۲).

قرآن نه تنها انتقال دهنده وحی است، بلکه نظام فکری جامعه اسلامی را پایه ریزی کرده و با ارائه معیارهای صحیح، مانع گمراهی و انحراف فکری می شود.

۵-۲. قرآن، رسانه ای برای حفظ و تقویت هویت اسلامی

قرآن کریم به عنوان یک رسانه الهی، محتوای هویتی جامعه اسلامی را حفاظت و تثبیت می کند و بیان می دارد که تا زمانی که این رسانه فعال است و پیام های آن در جامعه جریان دارد، هویت ایمانی مسلمانان محفوظ خواهد ماند: «وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُثَلَّى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (آل عمران، ۱۰۱).

۵-۳. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان رسانه الهی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مقام یک رسانه الهی، مأموریت داشت تا وحی را به مردم منتقل کند، آموزه های آن را تبیین کند، و جامعه را در مسیر رشد و تعالی هدایت نماید. رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها در انتقال پیام الهی خلاصه نمی شود، بلکه ایشان با تعلیم، تربیت و اجرای تعالیم و حیانی، جامعه را از نظر فکری و فرهنگی اصلاح کرده و به سوی هویت الهی سوق داده است. قرآن کریم درباره این نقش پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (آل عمران، ۱۶۴).

«كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» (البقرة، ۱۵۱).

در این آیات، سه وظیفه اصلی پیامبر ﷺ بیان شده است: تلاوت آیات الهی، تعلیم کتاب و حکمت و تزکیه جامعه. اینها دقیقاً همان ویژگی‌هایی هستند که یک رسانه ایده‌آل باید داشته باشد: انتقال پیام صحیح، آموزش ارزش‌های صحیح، و ایجاد تحول و رشد در جامعه.

۶. ویژگی‌های رسانه‌های تأثیرگذار در امنیت اجتماعی

برای آنکه رسانه‌ها بتوانند بیشترین اثرگذاری را در هویت‌سازی و تقویت امنیت اجتماعی داشته باشند، لازم است که از ویژگی‌ها و شرایط خاصی برخوردار باشند:

تخصص: رسانه‌های هویت‌محور برای اثرگذاری مؤثر، نیازمند تخصص در تولید، تدوین و انتقال پیام‌های هویتی هستند. برخورداری از دانش فنی و مهارت‌های حرفه‌ای، موجب جذب مخاطب و تثبیت هویت اجتماعی می‌شود. قرآن کریم بر ضرورت مهارت‌آموزی در انتقال پیام‌های هویتی تأکید دارد:

«وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً... لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ...» (التوبة، ۱۲۲؛ رک، بقره، ۲۵، آل عمران، ۷۸، مائده، ۴۴).

بصیرت: فعالان رسانه‌ای باید از بصیرت کافی برای تشخیص صحیح مسائل اجتماعی و فرهنگی برخوردار باشند تا بتوانند پیام‌های هویتی را به‌درستی منتقل کنند. قرآن کریم بصیرت را شرط اساسی در هدایت جامعه می‌داند:

«قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي» (یوسف، ۱۰۸؛ رک: رعد، ۱۹، فرقان، ۷۳، انفال، ۲۲).

حق‌مداری: رسانه‌ای که بر پایه صداقت فعالیت کند، ماندگاری و تأثیرگذاری بیشتری دارد، درحالی‌که تحریف حقیقت موجب بی‌اعتمادی عمومی می‌شود. قرآن از تحریف و کتمان حقیقت نهی کرده است:

«وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ...» (البقرة، ۴۲؛ رک: بقره، ۱۷۶، آل عمران، ۳، بقره، ۲۱۳).

هدایت‌گری: رسانه‌ها باید جامعه را در مسیر ارزش‌های هویتی راهبری کنند. قرآن کریم خود را کتابی هدایت‌گر معرفی می‌کند:

«ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (البقرة، ۲؛ رک: بقره، ۹۷، بقره، ۲۲۱، آل عمران، ۱۰۰).

باطل‌گریزی: رسانه‌های هویت‌محور باید از تحریف و انتشار اطلاعات نادرست پرهیزند و محتوای شفاف ارائه دهند. قرآن بر لزوم پابندی به حقیقت تأکید کرده است:

«إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» (الإسراء، ۹؛ و رک: نحل، ۴۴، اعراف، ۱۷۴، فصلت، ۴۲، هود، ۱۱۳).

فراهم‌سازی فضای گفتگو و مناظره: رسانه‌ها باید بستری برای تبادل نظر منطقی ایجاد کنند. قرآن بر اهمیت مناظره مبتنی بر استدلال تأکید دارد:

«قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ...» (الأنبياء، ۲۴؛ و رک: نمل، ۶۴، بقره، ۱۱۱، غافر، ۵۶).

نبود سانسور: شفافیت رسانه‌ای عامل حفظ هویت گروهی است. قرآن سانسور و کتمان حقیقت را نکوهش کرده است:

«وَلَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ...» (البقرة، ۴۲؛ رک: آل عمران، ۱۸۷، توبه، ۹، مائده، ۱۵).

کیفیت‌گرایی: رسانه‌ای موفق است که محتوایی عمیق، تأثیرگذار و متناسب با نیازهای مخاطب ارائه دهد. قرآن بر حکمت و دقت در پیام‌های الهی تأکید کرده است:

«وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» (النساء، ۱۱۳؛ رک: بقره، ۲۳، هود، ۱۳، طور، ۳۴، اسراء، ۸۸).

۱-۶. مراکز آموزشی

مراکز آموزشی از جمله مدارس، دانشگاه‌ها و مؤسسات فرهنگی، در کنار خانواده و رسانه‌ها، نقشی مکمل و اساسی در آموزش و ارتقاء هویت گروهی ایفا می‌کنند. برنامه‌های آموزشی و فعالیت‌های فرهنگی این مراکز، زمینه‌ساز تقویت انسجام گروهی، ارتقاء امنیت هویت اجتماعی و جلوگیری از تزلزل هویتی افراد در برابر تهدیدهای فرهنگی هستند.

۷. نقش تاریخی مراکز آموزشی در هویت‌سازی دینی و اجتماعی

در طول تاریخ، پیامبران و رهبران گروه‌های اجتماعی از مراکز آموزشی برای تبیین ارزش‌ها، اصول و آموزه‌های دینی و گروهی بهره گرفته‌اند. بر این اساس در آیات وحی، آموزش یکی از ضروری‌ترین نیازهای زندگی اجتماعی و عاملی برای حفظ و تقویت هویت گروهی معرفی می‌شود و ارزش آموزش و قلم مورد تأکید قرار می‌گیرد: «ن وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ» (القلم، ۱)؛ «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» (العلق، ۴)؛ «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ» (العلق، ۵).

خداوند، خود را آموزش‌دهنده انسان‌ها معرفی می‌کند و پیامبران را به‌عنوان مربیان گروه‌های اجتماعی از آموزش اسرار الهی بهره‌مند می‌سازد: «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (البقرة، ۳۱). پیامبر اسلام ﷺ را با هدف آموزش کتاب و حکمت و هدایت مردم، مبعوث می‌کند:

«كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» (البقرة، ۱۵۱).

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (آل عمران، ۱۶۴).

آموزش عناصر هویتی و دعوت به توحید را از وظایف اصلی پیامبر معرفی می‌کند: «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْيَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ» (المائدة، ۱۱۷) و امنیت آن حضرت را در راستای انجام رسالت آموزشی خویش، تضمین می‌کند: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» (المائدة، ۶۷) و با هدف تشویق مردم به فراگیری عناصر هویتی، از تفاوت افراد آگاه و ناآگاه می‌گوید و دانش را عامل بصیرت و هدایت معرفی می‌کند: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (الزمر، ۹).

«مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا» (هود، ۲۴).

حضرت موسیٰ (علیه السلام) نیز به نقش آموزش در رشد معنوی و فکری اشاره کرده و از خضر (علیه السلام) تقاضای تعلیم می‌کند:

«قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا» (الکهف، ۶۶).

۷-۱. نظارت بر صلاحیت آموزشی در قرآن

قرآن کریم، نظارت بر صلاحیت معلمان و متعلمان را ضروری می‌داند و از آموزش افرادی که احتمال سوءاستفاده دارند، نهی کرده است. برای مثال، هاروت و ماروت شرط کردند که آموختن سحر نباید برای سوءاستفاده باشد:

«وَمَا يَعْلَمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ» (البقرة، ۱۰۲).

این اصل نشان می‌دهد که مراکز آموزشی باید ابتدا صلاحیت متعلمان را بررسی کرده و سپس آنها را در برنامه‌های آموزشی شرکت دهند.

۷-۲. لزوم صبر در آموزش و اجتناب از عجله

صبر و حوصله در آموزش، یکی از مهمترین شروط یادگیری موفق است:

«قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» (الکهف، ۶۷-۶۸).

عدم رعایت این اصل، می‌تواند موجب قطع روند آموزش و از بین رفتن فرصت یادگیری شود:

«قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا» (الکهف، ۷۸).

۷-۳. فرهنگی سازی ارزش‌های اخلاقی

فرهنگ‌سازی ارزش‌های اخلاقی، بنیانی اساسی برای شکل‌گیری هنجارهای پایدار در جامعه است. این فرایند، رفتارهای فردی و گروهی را در مسیر تعالی هدایت کرده و موجب تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی می‌شود. جامعه‌ای که بر اصول اخلاقی استوار باشد، نه تنها در برابر ناهنجاری‌ها و تهدیدهای اجتماعی مقاوم خواهد بود، بلکه زمینه لازم برای ارتقای امنیت اجتماعی را نیز فراهم می‌آورد.

از میان ارزش‌های اخلاقی که در تحقق و تقویت امنیت اجتماعی نقشی اساسی دارند، دو عنصر تقوا و عدالت‌محوری جایگاه ویژه‌ای دارند.

۷-۳-۱. تقوا

تقوا، یکی از اساسی‌ترین ارزش‌های اخلاقی است که نقش مهمی در حفظ هویت گروهی و انسجام گروهی ایفا می‌کند. جامعه‌ای که بر پایه تقوا و پرهیزگاری بنا شود، قادر خواهد بود عناصر هویتی خود را در برابر تهدیدهای داخلی و خارجی حفظ کند. قرآن کریم، تقوا را نه تنها عامل رشد فردی، بلکه سازوکاری برای تقویت همبستگی اجتماعی و جلوگیری از فروپاشی فرهنگی و اخلاقی معرفی کرده است (طباطبایی، بی‌تا، ج ۳، ص ۳۶۷)، این ویژگی تأثیر مستقیمی بر حفظ و تثبیت امنیت اجتماعی دارد:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (آل عمران، ۱۰۲).

تقوا، جامعه را از تزلزل و ضعف هویتی، حفظ کرده و افراد را به رعایت ارزش‌های مشترک گروهی وامی‌دارد. همچنین، قرآن کریم صبر و تقوا را دو عامل بازدارنده در برابر تهدیدات اجتماعی و توطئه‌های دشمنان معرفی کرده است:

«إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَضُرُّوْا وَتَنْفَعُوا لَا يُضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ» (آل عمران، ۱۲۰).

«بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يَمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ» (آل عمران، ۱۲۵).

این آیات نشان می‌دهند که تقوا، افزون بر اینکه امنیت اجتماعی را تقویت می‌کند، موجب افزایش قدرت دفاعی و مقاومتی جامعه در برابر تهدیدهای بیرونی نیز می‌شود؛ بنابراین، ترویج و فرهنگ‌سازی تقوا، یکی از مهمترین راهکارهای حفظ هویت گروهی و ارتقای امنیت اجتماعی است.

۷-۳-۲. وفای به عهد

پایبندی به عهدها و تعهدات اخلاقی، نقشی کلیدی در ایجاد اعتماد متقابل میان

اعضای گروه و حفظ هویت گروهی در برابر تهدیدهای هویتی دارد. هر جامعه‌ای که به تعهدات خود وفادار باشد، نظم اجتماعی آن تقویت می‌شود و از فروپاشی و تزلزل هویتی مصون خواهد ماند (مکارم، بی‌تا، ج ۳، ص ۵۷۷).

قرآن کریم، وفای به عهد را نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه یک تکلیف قطعی معرفی کرده و افراد و گروه‌ها را نسبت به التزام به تعهداتشان مورد بازخواست قرار داده است:

«وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (الاسراء، ۳۴).

این آیه بیان می‌کند که پایبندی به عهد و پیمان، نه تنها یک توصیه اخلاقی، بلکه یک مسئولیت اجتماعی و مورد پرسش در پیشگاه الهی است.

افزون بر این، قرآن کریم، مؤمنان را به وفای به پیمان‌ها، که زیربنای حفظ هویت گروهی و مقابله با تهدیدات اجتماعی هستند، دعوت می‌کند:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (المائدة، ۱).

این آیه نشان می‌دهد که پایبندی به قراردادهای و تعهدات اجتماعی، عاملی برای استحکام روابط میان اعضای گروه و تقویت اعتماد متقابل است؛ بنابراین، فرهنگ‌سازی وفای به عهد در جامعه، نه تنها موجب حفظ هویت گروهی می‌شود، بلکه مانعی برای نفوذ عوامل بیگانه و تضعیف انسجام اجتماعی خواهد بود.

۷-۴. پاسخ‌گویی به شبهات

یکی دیگر از عوامل کلیدی در حفظ و تثبیت هویت گروهی، توانایی پاسخ‌گویی به شبهات و ابهامات است. وجود شبهات و پرسش‌های بی‌پاسخ، می‌تواند موجب تضعیف باورها، کاهش اعتماد به نفس اعضای گروه، و در نهایت، سست شدن پیوندهای هویتی شود. در مقابل، پاسخ‌گویی به این شبهات، موجب افزایش شناخت، تثبیت باورها، و تقویت هویت گروهی خواهد شد.

قرآن کریم، مقابله با شبهه‌افکنی را یکی از راهکارهای اساسی در حفظ هویت اسلامی معرفی کرده و روش‌های گوناگونی را برای پاسخ به شبهات ارائه داده است.

۷-۴-۱. دعوت به تحدی برای پاسخگویی به شبهات درباره قرآن

هنگامی که مشرکان قرآن را سحر و ساخته دست بشر معرفی کردند:

«فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ» (المدثر، ۲۴-۲۵).

قرآن کریم، در پاسخ به این شبهه، مخاطبان را به تحدی (چالش) دعوت کرد و از آنان خواست که اگر در صدق و حقانیت قرآن تردید دارند، مانند آن را بیاورند:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (البقرة، ۲۳).

در ادامه، قرآن تمامی انسان‌ها و جنیان را از توانایی آوردن کتابی مانند قرآن ناتوان معرفی می‌کند:

«قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا» (الإسراء، ۸۸).

این روش نشان می‌دهد که پاسخ‌گویی به شبهات، نه تنها می‌تواند موجب تثبیت هویت گروهی شود، بلکه می‌تواند تهدیدات فکری و هویتی را نیز خنثی کند.

۷-۴-۲. پاسخ به شبهه درباره امکان نبوت انسانی

یکی دیگر از شبهات مشرکان، این بود که چگونه ممکن است یک انسان به پیامبری برگزیده شود. در این زمینه، قرآن کریم به شبهه آنان پاسخ داده و تأکید می‌کند که حتی اگر پیامبری از جنس ملائکه نیز فرستاده می‌شد، باز هم به صورت انسانی ظاهر می‌شد، زیرا انسان‌ها نمی‌توانند با ملائکه ارتباط مستقیم برقرار کنند:

«وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنَّا لَقَضَيْنَا الْأَمْرَ ثُمَّ لَا يَنْظُرُونَ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَشَيْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ» (الأنعام، ۸-۹).

این پاسخ، به مسلمانان اطمینان می‌بخشد که انتخاب پیامبر از میان انسان‌ها، یک امر حکیمانه و ضروری برای برقراری ارتباط و انتقال پیام الهی بوده است.

مفسران، از جمله فخر رازی، در تفسیر این آیات تأکید کرده‌اند که پاسخ به این

شبهه، نقش مهمی در تقویت باور مسلمانان و جلوگیری از تأثیر شبهات بر ایمان و هویت آنان داشته است (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۲، صص ۱۶۱-۱۶۲).

۷-۵. تشویق و پابندی به ارزش‌ها

یکی از عوامل فرهنگی مهم در حفظ و تقویت امنیت اجتماعی، تشویق و پابندی به ارزش‌های گروهی است. این عامل، نقش مهمی در ایجاد انگیزه، افزایش وفاداری به هویت گروهی و تقویت انسجام گروهی دارد. تشویق و پابندی به ارزش‌ها را می‌توان در دو بخش اساسی بررسی کرد:

۷-۵-۱. تشویق و ترغیب

تشویق و ترغیب اعضای گروه، موجب تقویت وفاداری آنان به هویت گروهی شده و انگیزه لازم را برای حفظ و پاسداشت عناصر هویتی فراهم می‌کند. اما این عامل تنها در صورتی تأثیرگذار خواهد بود که به صورت برنامه‌ریزی شده، منطقی و آگاهانه انجام گیرد. در غیر این صورت، ممکن است به فشار و اجبار تعبیر شده و حتی نتیجه‌ای معکوس به دنبال داشته باشد.

قرآن کریم، تشویق به هویت ایمانی و نکوهش گروه‌هایی که از این هویت فاصله گرفته‌اند را به عنوان یک راهکار مؤثر برای تثبیت ارزش‌های دینی و اجتماعی معرفی می‌کند.

برای نمونه، قرآن کریم، گروه مؤمنان را به عنوان یک امت برگزیده که دارای عناصر هویتی مشخص هستند، مورد تشویق و تمجید قرار داده است:

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ» (آل عمران، ۱۱۰).

در این آیه، مسلمانان به عنوان بهترین امت معرفی شده‌اند، زیرا پابندی به ارزش‌های اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر، و ایمان به خدا را سرلوحه هویت اجتماعی خود قرار داده‌اند.

در مقابل، اهل کتاب که از عناصر هویتی اسلامی فاصله گرفته‌اند، نکوهش شده‌اند، زیرا هویت دینی خود را در مسیر نادرستی قرار داده‌اند. این آیه نشان می‌دهد که تشویق و ترغیب به هویت ایمانی، نقش مهمی در تقویت انسجام اجتماعی و حفظ امنیت فرهنگی دارد و می‌تواند اعضای جامعه را به سمت پایداری بیشتر به ارزش‌های مشترک سوق دهد.

۷-۵-۲. ممارست و التزام

یکی از ارکان اساسی در تشویق و پایداری به ارزش‌های هویتی، ممارست و التزام به انجام عناصر شکل‌دهنده هویت گروهی است. این عامل، نقشی محوری در حفظ امنیت اجتماعی دارد، زیرا جامعه‌ای که اعضای آن متعهد به رعایت اصول و ارزش‌های هویتی خود باشند، از تزلزل و تهدیدهای هویتی در امان خواهد ماند. این امر، افزون بر تقویت انسجام اجتماعی، به افزایش اعتماد عمومی و کاهش آسیب‌های اجتماعی منجر می‌شود.

۷-۵-۲-۱. تأکید قرآن بر ممارست و التزام در هویت‌گرایی

قرآن کریم، بر انجام مداوم و متعهدانه اعمال هویتی تأکید ویژه‌ای دارد. در این راستا، عبادت به عنوان هدف آفرینش و بعثت پیامبران معرفی شده است: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (الذاریات، ۵۶).

همچنین، مسلمانان به عبادت خداوند فراخوانده شده‌اند و نماز به عنوان یکی از ارکان هویتی، عامل یاد خداوند معرفی شده است:

«إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (طه، ۱۴).

قرآن، انجام مستمر عناصر هویتی را عامل بقای هویت و تأمین امنیت اجتماعی می‌داند. اعضای گروه با اعمال خود، پیوندشان را با هویت گروهی تثبیت می‌کنند. از همین رو، ایمان و عمل صالح، معیار نجات و رستگاری معرفی شده است:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (البقرة، ۸۲).

در این راستا، نماز و زکات از جمله مهمترین اعمال هویتی اسلام به شمار می‌آیند و

تعهد به انجام آنها، عامل امنیت و آرامش معرفی شده است:

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (البقرة، ۲۷۷).

تعهد به این اعمال، نه تنها موجب تقویت هویت گروهی می شود، بلکه پاداش معنوی آن نیز در دنیا و آخرت وعده داده شده است:

«وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (التوبة، ۱۰۵).

مسجدالحرام، قبله مسلمانان و نماد هویت اسلامی، مورد تأکید قرار گرفته است و مؤمنان از ترس دشمنان بازداشته شده اند، چراکه خداوند، امنیت آنها را تضمین می کند:

«وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ» (البقرة، ۱۵۰).

پیامبران نیز، مأمور به عمل براساس هویت الهی و ارائه الگوی عملی به پیروان خود شده اند:

«يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ» (المؤمنون، ۵۱).

حضور قرآن و پیامبر در میان مردم، عاملی کلیدی در حفظ هویت اسلامی و جلوگیری از تأثیر گذاری هجمه های فکری مخالفان است:

«وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (آل عمران، ۱۰۱).

۷-۵-۲. التزام به هویت اسلامی حتی در شرایط دشوار

در برخی آیات، عمل به مولفه های هویتی خاص مورد تأکید قرار گرفته است. برای نمونه، نماز، یکی از ارکان اصلی هویت اسلامی است که حتی در میدان جنگ نیز باید اقامه شود:

«وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» (النساء، ۱۰۲).

قرآن تأکید دارد که حمایت و پشتیبانی الهی از مسلمانان، به میزان پابندی آنان به واجبات دینی‌شان بستگی دارد:

«إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي» (المائدة، ۱۲).

برپایی نماز، زکات و دیگر اعمال عبادی، نه تنها موجب حفظ هویت اسلامی، بلکه مانع از سستی و ناامیدی افراد در مسیر پابندی به هویت دینی می‌شود.

در این راستا، نماز، نقشی کلیدی در بالایش فردی و اجتماعی ایفا کرده و از زوال هویت جلوگیری می‌کند:

«وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ» (هود، ۱۱۴).

همچنین، نماز، به عنوان عاملی برای نهي از منكرات و تثبيت هویت ایمانی معرفی شده است:

«إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (العنکبوت، ۴۵).

این آیات، بر نقش التزام و ممارست در تقویت هویت و حفظ امنیت اجتماعی تأکید دارند و نشان می‌دهند که پابندی به ارزش‌های دینی، حتی در سخت‌ترین شرایط، نه تنها ضامن حفظ هویت گروهی است، بلکه موجب استمرار امنیت و همبستگی اجتماعی نیز می‌شود. یکی از مهمترین پیامدهای پابندی به اعمال هویتی در جامعه اسلامی، از میان بردن سیئات و آثار منفی آن و تقویت هویت اسلامی در برابر تهدیدات بیرونی است. در این راستا، قرآن کریم، اقامه نماز را عاملی اساسی در پاک‌سازی روحی و حفاظت از هویت دینی معرفی می‌کند:

«وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلَّذِينَ كَرِهُوا» (هود، ۱۱۴).

این آیه نشان می‌دهد که التزام به نماز، راهکاری برای جبران اشتباهات و بازگشت افراد به مسیر هویتی صحیح است. قرآن، گناهکاران توبه‌کار را از ناامیدی بازداشته و توصیه می‌کند که به جای ترک هویت اسلامی، از طریق نماز، خود را از آثار گناه تطهیر کرده و در جمع مؤمنان باقی بمانند.

همچنین، نماز، نه تنها در بُعد فردی، بلکه در سطح اجتماعی نیز به عنوان عاملی برای

تقویت تعهد به هویت اسلامی معرفی شده است. این عمل عبادی، افراد را از فحشا و منکر دور ساخته و آنها را به حفظ مرزهای هویتی و فرهنگی جامعه اسلامی ترغیب می‌کند:

«اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ» (العنکبوت، ۴۵).

نماز، یکی از ابزارهای مؤثر در شکل‌دهی و تثبیت هویت اسلامی است که افراد را از گرایش به هویت‌های غیر اسلامی و تضعیف هویت گروهی باز می‌دارد.

۷-۵-۲-۱. ضرورت حفظ التزام به اعمال دینی حتی در شرایط دشوار

التزام به عبادات و اعمال دینی، حتی در سخت‌ترین شرایط، عامل تقویت هویت گروهی و جلوگیری از نفوذ دشمنان به جامعه اسلامی است. بر این اساس، نماز به عنوان یکی از مهمترین شاخص‌های هویت اسلامی، حتی در میدان جنگ نیز نباید ترک شود: «وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» (النساء، ۱۰۲).

این آیه نشان می‌دهد که حتی در شرایط جنگی، حفظ و انجام اعمال هویتی از جمله نماز، ضروری است. برپایی نماز در میدان جنگ، مانعی در برابر ضعف روحی و تزلزل هویتی است و نشان می‌دهد که حتی در زمان تهدید، پابندی به اصول هویتی، اهمیت حیاتی دارد.

۷-۵-۲-۲. نقش نماز جماعت و جمعه در انسجام اجتماعی و امنیت هویتی

نماز جماعت و نماز جمعه، از ارکان مهم در ایجاد انسجام اجتماعی و حفظ هویت دینی جامعه اسلامی محسوب می‌شوند. ترک فعالیت‌های اقتصادی در زمان نماز جمعه، نماندگی از تقدم هویت دینی بر منافع مادی و تقویت هویت گروهی است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (الجمعة، ۹).

احادیث نبوی نیز بر ضرورت حضور در نماز جماعت تأکید دارند و ترک آن را، موجب تضعیف همبستگی گروهی معرفی می کنند: «من ترک الجماعة رغبة عنها و عن جماعة المسلمين من غیر علف فلا صلاة له»^{۷۵-۳}
تأکید پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام بر شرکت در نماز جماعت، ریشه در نقش این فریضه در ایجاد انسجام اجتماعی و شناخت تهدیدات هویتی دارد.

۷-۵-۳. جایگاه زکات در تحکیم هویت اسلامی و دفع تهدیدات

زکات، یکی دیگر از عناصر هویت اسلامی است که در کنار نماز قرار گرفته و به عنوان یک عامل اقتصادی در حمایت از گروه های مسلمان و دفع تهدیدات اقتصادی دشمنان، مورد تأکید قرآن است:

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ» (البقرة، ۴۳).

زکات، نه تنها موجب تقویت التزام دینی مسلمانان می شود، بلکه در سه حوزه تأثیر گذار است:

- اثبات پابندی به هویت اسلامی و انسجام اجتماعی.
 - کاهش وابستگی اقتصادی به گروه های غیراسلامی و جلوگیری از نفوذ آنان.
 - تأمین مالی جهاد و مقابله با تهدیدات امنیتی و اقتصادی.
- «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (التوبة، ۶۰).

۷-۵-۴. تأکید بر التزام دینی حتی در شرایط تهدید امنیتی

قرآن، بر حفظ هویت اسلامی و انجام فرایض دینی حتی در سخت ترین شرایط تأکید دارد. برای نمونه، برپایی نماز به سمت مسجد الحرام، حتی در شرایط تهدید، نشانه ای از اهمیت حفظ هویت اسلامی است:

«فَلْتَوَلُّنَا قَبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ» (البقرة، ۱۴۴).

این تأکید، نشان می‌دهد که التزام به اعمال عبادی، نه تنها یک وظیفه دینی، بلکه عاملی برای حفظ هویت و تأمین امنیت اجتماعی است.

پیامبر ﷺ نیز مأمور به بشارت دادن به کسانی شده است که در مسیر حفظ هویت اسلامی، استقامت می‌ورزند:

«التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» (التوبة، ۱۱۲).

۸. تحلیل یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش از نقش کلیدی عوامل فرهنگی به‌عنوان متغیرهای علی، در شکل‌گیری و تقویت امنیت اجتماعی حکایت دارد. قرآن کریم بر اهمیت این عوامل در تثبیت هویت جمعی، تحکیم انسجام گروهی و افزایش مقاومت در برابر تهدیدات تأکید دارد. بر این اساس، مجموعه‌ای از عناصر فرهنگی در آموزه‌های قرآنی به‌عنوان پایه‌های اصلی امنیت اجتماعی معرفی شده‌اند که مهمترین آنها عبارتند از:

۱. آموزش و آگاهی‌بخشی: یافته‌های پژوهش، آموزش را یکی از مولفه‌های بنیادین امنیت اجتماعی جلوه می‌دهد که با ارتقای سطح معرفتی جامعه مانع نفوذ جریان‌های انحرافی و هویت‌ستیز می‌شود. قرآن کریم تعلیم و تزکیه را بسیار مهم می‌خواند و و آن را ابزاری کلیدی برای تقویت هویت دینی و گروهی معرفی می‌کند. در این راستا، رسانه‌ها، مراکز آموزشی و نهادهای دینی نقشی تعیین‌کننده در آگاهی‌بخشی و مقابله با تحریفات فکری ایفا می‌کنند.

۲. ترویج ارزش‌های اخلاقی: قرآن کریم، ارزش‌هایی همچون عدالت، صداقت، وفای به عهد و تقوا را اصولی بنیادین برای ایجاد و تثبیت امنیت اجتماعی معرفی کرده است. گسترش این ارزش‌ها در جامعه، موجب تقویت انسجام گروهی و کاهش آسیب‌های فرهنگی و گروهی می‌شود.

۳. تقویت تقوا: یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تقوا، نه تنها یک ویژگی فردی، بلکه عاملی اجتماعی است که به پایداری هویت گروهی و جلوگیری از فروپاشی هویتی کمک می‌کند. جوامعی که مبتنی بر تقوای اجتماعی شکل می‌گیرند، در برابر تهدیدهای هویتی و گروهی مصونیت بیشتری دارند فکری تأکید کرده است. این یافته نشان می‌دهد که یکی از راه‌های اساسی برای تقویت امنیت اجتماعی، پاسخگویی صحیح و منطقی به شبهات و ابهامات فکری و فرهنگی است؛ بویژه در جوامعی که با هجمه‌های رسانه‌ای و فکری مواجه هستند.

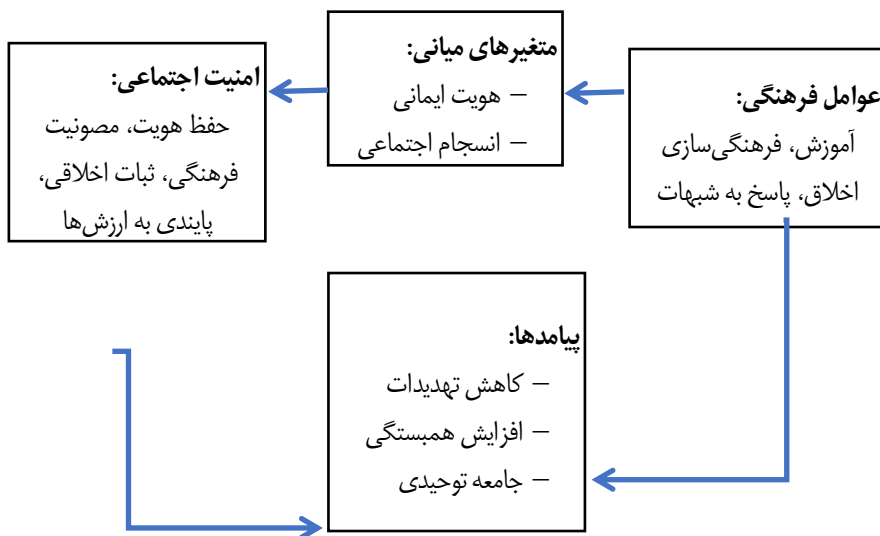
۴. نقش نهادهای فرهنگی و دینی: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که خانواده، مسجد، نظام آموزشی و رسانه‌های دینی در ترویج ارزش‌های اسلامی، تقویت آگاهی دینی و ایجاد ارتباطات گروهی سالم، تأثیر بسزایی در تقویت هویت گروهی و امنیت اجتماعی دارند. این نهادها با آموزش ارزش‌های قرآنی، زمینه افزایش احساس همبستگی و کاهش تهدیدات هویتی را فراهم می‌کنند.

بر این اساس، امنیت اجتماعی در چارچوب قرآنی، نه تنها به دفع تهدیدات، بلکه به ایجاد یک زیست اجتماعی پایدار و مبتنی بر ارزش‌های الهی وابسته است. این نگاه تفاوتی بنیادین با نظریه‌های غربی، بویژه دیدگاه بوزان دارد که بیشتر بر عوامل بیرونی و تهدیدات خارجی تأکید دارد. در بخش بعدی، این تفاوت‌ها از طریق ارائه مدل قرآنی عوامل فرهنگی مؤثر بر امنیت اجتماعی و مقایسه آن با دیدگاه بوزان، تبیین خواهد شد.

۹. الگوی قرآنی عوامل فرهنگی مؤثر بر امنیت اجتماعی

براساس یافته‌های این پژوهش، عوامل فرهنگی به‌عنوان متغیرهای علی، نقش اساسی در شکل‌گیری و تقویت امنیت اجتماعی دارند. این عوامل از طریق اثرگذاری بر متغیرهای میانی مانند هویت گروهی، انسجام اجتماعی و تعهد ارزشی، موجب شکل‌گیری امنیت

اجتماعی پایدار و پیامدهای آن می‌شوند. در مدل پیشنهادی، این ارتباط در چهار بخش اصلی تبیین شده است:

چنان‌که در این مدل مشاهده می‌شود، امنیت اجتماعی در چارچوب قرآنی، نتیجه تعامل میان نهادهای فرهنگی و ارزش‌های الهی است. این رویکرد تفاوت بنیادینی با نظریه‌های رایج غربی، بویژه نظریه مکتب کپنهاک دارد. در ادامه، مقایسه‌ای میان این دو دیدگاه ارائه شده است.

۱۰. مقایسه نگاه قرآنی و مکتب کپنهاک به امنیت اجتماعی

معیار	الگوی قرآنی	الگوی غربی
محوریت	ارزش‌های درونی (تقوا، عدالت)	ساختارهای سیاسی و بازدارندگی
نقش نهادها	خانواده، مسجد، رسانه‌های دینی	دولت، نهادهای امنیتی
راهکار مقابله	فرهنگی سازی پیشگیرانه	کنترل بیرونی و نظامی گری
هدف نهایی	جامعه توحیدی	حفظ مرزهای هویتی

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، نگاه قرآنی به امنیت اجتماعی، بر عوامل درونی و تقویت بنیان‌های فرهنگی، اخلاقی و ارزشی تأکید دارد، درحالی‌که در نگاه بوزان از مکتب کپنهاک، محور اصلی حفظ مرزهای هویتی از طریق بازدارندگی و کنترل تهدیدات خارجی است. این تفاوت بنیادین نشان می‌دهد که مدل قرآنی، امنیت اجتماعی را نه تنها به‌عنوان یک ابزار بازدارنده، بلکه به‌عنوان یک چارچوب برای ایجاد زیست اجتماعی پایدار و مبتنی بر ارزش‌های الهی معرفی می‌کند.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که عوامل فرهنگی به‌عنوان متغیرهای علی، نقشی کلیدی در شکل‌گیری و تقویت امنیت اجتماعی ایفا می‌کنند. این عوامل، از طریق اثرگذاری بر هویت گروهی، انسجام اجتماعی و تعهد ارزشی، موجب ارتقای امنیت اجتماعی و تقویت مقاومت جامعه در برابر تهدیدات هویتی می‌شوند. تحلیل آیات قرآن کریم نشان داد که آموزش و آگاهی‌بخشی، نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی، تقویت تقوا و پاسخ‌گویی به شبهات از مهمترین راهبردهای فرهنگی در ایجاد امنیت اجتماعی هستند. این یافته‌ها، در مدل قرآنی عوامل فرهنگی مؤثر بر امنیت اجتماعی که در بخش پیشین ارائه شد، به‌صورت نظام‌مند ترسیم شده است.

نتایج پژوهش نشان داد که امنیت اجتماعی در نگاه قرآنی، نه تنها به دفع تهدیدات خارجی، بلکه به ایجاد یک زیست اجتماعی پایدار براساس ارزش‌های الهی وابسته است. قرآن کریم بر عناصری مانند تقوا، عدالت، وفای به عهد و تعهد به ارزش‌های اخلاقی تأکید دارد که در تثبیت امنیت اجتماعی و حفظ هویت گروهی نقش محوری دارند. تقوا موجب همبستگی اجتماعی و پیشگیری از فروپاشی هویتی، عدالت موجب تنظیم روابط اجتماعی پایدار، و وفای به عهد مانع از گسست اجتماعی می‌شود.

این پژوهش همچنین تفاوت‌های بنیادین نگاه قرآنی به امنیت اجتماعی را با مکتب کپنهاک روشن ساخت. درحالی‌که بوزان نماینده این مکتب، امنیت اجتماعی را در چارچوب بازدارندگی و کنترل تهدیدات خارجی تحلیل می‌کند، قرآن بر تقویت

بنیان‌های درونی، انسجام اجتماعی و رشد ارزش‌های اخلاقی تأکید دارد. این تفاوت‌ها در جدول مقایسه‌ای ارائه شده در بخش پیشین به صورت خلاصه بیان شده است. مدل قرآنی امنیت اجتماعی، برخلاف دیدگاه‌های غربی، تنها به مقابله با تهدیدات محدود نمی‌شود، بلکه چارچوبی برای ایجاد جامعه‌ای پایدار و مبتنی بر ارزش‌های الهی ارائه می‌دهد.

با توجه به این یافته‌ها، تحقق امنیت اجتماعی در جوامع اسلامی مستلزم نهادینه‌سازی عوامل فرهنگی براساس آموزه‌های دینی است. بهره‌گیری از رسانه‌های دینی، نظام آموزشی و مراکز فرهنگی و مذهبی برای ترویج و تحکیم ارزش‌های هویتی، می‌تواند راهکاری مؤثر برای مقابله با تهدیدات هویتی و اجتماعی باشد.

در راستای تکمیل این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که در مطالعات آینده، عوامل زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهای امنیت اجتماعی نیز بررسی شوند. این موارد می‌توانند به تکمیل مدل پارادایمی امنیت اجتماعی در چارچوب اسلامی کمک کنند. همچنین، مطالعات تطبیقی میان امنیت اجتماعی در جوامع اسلامی و غیر اسلامی می‌تواند به درک عمیق‌تر تفاوت‌های مبنایی این دو رویکرد کمک کند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم.
- ** نهج البلاغه.
- الطایبی، علی. (۱۳۷۸). بحران هویت قومی در ایران. تهران: شادگان.
- بوزان، باری. (۱۳۹۵). چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت (مترجم: علی رضا طیب). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بوزان؛ باری. (۱۳۹۰). مردم، دولت‌ها و هراس (مترجم: پژوهشکده مطالعات راهبردی). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- خانی، عبدالله. (۱۳۸۳). نظریه‌های امنیت. تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- رهبری، مهدی. (۱۳۸۸). معرفت و قدرت معمای هویت. تهران: کویر.
- زهیری؛ علی رضا. (۱۳۸۹). جمهوری اسلامی و مسئله هویت ملی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- صبحی صالح. (۱۳۸۷). نهج البلاغه (چاپ اول). بیروت.
- صدوق (محمد بن علی). (۱۴۱۷ق). الامالی. قم: البعثه.
- صدوق (محمد بن علی). (۱۴۰۳). الخصال. قم: نشر اسلامی.
- طباطبایی، محمدحسین. (بی‌تا). تفسیر المیزان. قم: نشر اسلامی.
- طوسی (محمد بن حسن). (۱۴۱۴ق). الامالی. قم: دارالتقافه للطباعة و النشر و التوزیع.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فیض کاشانی. (۱۴۱۵ق). الوافی. اصفهان: مکتبه الامام امیر المومنین علی علیه السلام.
- لیثی واسطی، علی. (بی‌تا). عیون الحکم و المواعظ (محقق: بیرجندی). بی‌جا: دارالحديث.

مکارم شیرازی، ناصر. (بی تا). تفسیر الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل. بی جا: بی نا.

گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۸). تجدد و تشخص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید (مترجم: ناصر موفقیان) تهران: نشر نی.

نوری طبرسی، میرزا حسین (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل. بیروت: آل البیت.

نویدنیا، منیژه. (۱۳۸۸). امنیت اجتماعی: کاربرد این مفهوم در فرایند تشکیل هویت کردی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.